

ТІЛЬКИ ПАМ'ЯТЬ МОЖЕ ЗУПИНИТИ БЕЗУМСТВО ВОЄН І НЕНАВИСТІ

Пам'яті Джеймса Мейса

3 травня виповнилося двадцять років з часу відходу у вічність американського дослідника історії України, виконавчого директора американської конгресової комісії по вивченню Великого Голоду 1932-33 років в Україні, професора Джеймса Мейса. Тема Голодомору ламала і мучила його. Ця тема випалила йому душу й призвела до трагічного кінця.

Я ще досі десь, на якомусь перелеті, бачу людину, яка чимось нагадує Джима, і здригається серце, безтямно кидаюся назустріч, бачу чужий здивований погляд і одразу щіпенію від думки: нема, не буде... Моя дорога знову тягнеться на Байкову гору, але й там, в шелестінні калин, я не відчуваю його присутності. Все це дуже несхоже на мого коханого: статичний погляд, непорушний граніт.

Навіть спогади там якісь метушливі, недоладні, злютовані в один болючий нерв, навіть молитва не має тієї благодатної сили, яка заспокоює й підтримує. І тільки зайшовши в домашній кабінет, ввімкнувши комп'ютер, обклавшись його книж-

ками, статтями, телефонами, я відчуваю незриму присутність свого чоловіка. Дуже довго після його відходу у вічність приходили грубезні рукописи на нашу адресу, на його ім'я, роками додзвонювалися до пана Мейса, здебільшого літні люди, я їх уважно вислуховувала, як правило, казала, що він уже далеко.

«Невже поїхав у Америку?» – дивувалися на іншому кінці проводу. «В Америку...» – відповідала пошепки і клала трубку. Тиша воружка, неспокійна, вона досі проривається безкінечними проханнями про інтерв'ю, вимогами написати «справжні і правдиві» спогади, а ще якимись безумними злісними балачками про те, що Мейс – це зовсім не те, що потрібне Україні, що він не мав рації й т.д. До цього звикаєш, бо письменник – це медіатор, а дружина за все несе відповідальність. За те, що зроблено і що не встиг. Не дописав, не договорив.

Сотні розпочатих тем, сотні начерків, як мені з цим розібратися? Добре, що більшість його праць побачила світ, нестерпно думати, як багато обірвано на півслові. Спогади... Ми жили, як за скло, було усе всім видно і очевидно. Ми працювали. Обіруч. Конференції, виступи, семінари, поїздки, нічні розмови. В них було мало особистого. Джеймс жив від теми до теми, від одної роботи до іншої. Мої випадання в поетичні чи прозові емпіреї його лякали.

Він допоміг мені над завершенням роману «Андрій Первозваний», щиро вболівав за його долю, відшукав кошти на видання; він пишався, що його дружина українська письменниця, але його робота, його дослідження були понад усе. В цьому він був по-дитячому ревнивий, навіть егоїстичний. Цінував мій і свій час. Досить мені було поділитися якимось творчим задумом, як він надійно окуповував комп'ютер – і виходила стаття чи колонка на тему, над якою я довго сушила голову; він чутливо вилловлював мої сумніви, мої роздуми.

Його формулювання були короткими, різкими, і після них я надовго заспокоювалася, самому йому було важко жити в заданому ритмі, свої ідеї він випробовував на мені, це були безкінечні розмови про економічну ситуацію, історію, політику, літературу. Це були дотепні лекції, й я проходила швидкісний курс гарвардського університету, фактично Джеймс був моїм першим справжнім університетом; маючи унікальну пам'ять, він міг по роках проговорювати історію Франції, Великої Британії, Росії, Давньоримської імперії, та ще з такими деталями, яких я потім не могла вичитати в жодному науковому трактаті. А ще своєрідне відчуття часу і простору.

Це тільки здавалося, що він живе в Україні тут і тепер. Насправді він періодично жив із хутсі й тутсі, знаючи достеменно історію ворожнечі цих двох племен, або в Мексиці, або брав участь у засіданнях римської курії, або йшов дорогами творців Старого і Нового Заповіту, був особисто знайомий з учасниками, знав проблеми, які виникали перед Фомою Аквінським чи святим Августином. Його вживлення в історію цивілізації було унікальним – від часів неандертальців, трипільської культури до сьогоднішніх часів.

Мені іноді здавалося, що ця його унікальна властивість дещо відсторонювала його від людей, яких він знав і любив. Розмовляючи, наприклад, про Драча, він одразу чітко формулював його історичне значення в часі й просторі. Це не було якесь оціночне твердження, а чітка й точна констатація, що саме Драч зламав українську мовну стилістику, вивівши її на рейки європейського світосприйняття. Він написав коротку статтю про Івана Драча, але вона так ніколи й не була надрукована. Він і знайомих людей сприймав в контексті історії, яка триває.

Тема Голодомору виникала часто, частіше за інші. Вона ламала і мучила його. Як науковець, він знав при-

Наталія Дзюбенко і Джеймс Мейс

чинно-наслідкові зв'язки цієї вселенської катастрофи. Особисто знав ініціаторів та виконавців. Але як людина він бачив очі сотень бабусь, старих чоловіків, хоча він мало розповідав про свою роботу в комісії Конгресу США.

Йому було по-справжньому боляче. Він там був, він там жив не байдужим спостерігачем, він був дійовою особою цієї історії, тож він говорив за них і від їхнього імені. І нехай нікого не вводять в оману його наукові дефініції чи сухі логічні розробки. Ця тема випалила йому душу й призвела до трагічного кінця. З цим було важко жити.

Можна змінити майбутнє, але як змиритися з минулим, особливо з Джеймсовим світосприйманням життя. І з сьогоднішнім, яке усі свої патології отримало звідти. Жах Голодомору був для нього не вчора, він переживав його щодня, з усіма деталями, з кожною смертю. Хвильовий стрілявся на його очах, разом з Сосюрою він «ходив золотими вулицями Харкова і плакав».

На його очах Андрій Головка заносив сокиру над агонізуючими від голоду дружиною і дитиною. Проходячи мимо Жовтневого палацу, він детально описував залізни шафи, в які затовкували скручених українських письменників, показував місце, де стояв кран, що гаками витягав трупи, під безперервний гуркіт машин. Джеймс знав їхні імена напам'ять: «Крушельницькі, Влизько, Буревій, Фальківський, Косинка, Лебединець, Терещенко, Сказинський, Скуба... Двадцять вісім. Встановлено, що їх було двадцять вісім. А скільки насправді?».

Ми намагалися якось спуститися в підвали Жовтневого палацу, та нас не пустили в приміщення з європейським ремонтом, осяяне позолотою. Втім Джеймс не дуже й намагався. Він і так знав розташування кабінетів та підвалів, знав, що неможливо пробитися крізь заслін новітньої української бюрократії.

Якось, проходячи повз знамениту колись «Кулінарку», що на Хрещатику, він побачив гурт молодих письменників – Євгена Пашковського, Олександра Ульяненка, Володимира Цибулька, Ігоря Римарука, Василя Герасимчука, всіх і не пригадаю. Він тихо сказав: «А вони були такими ж молодими, веселими, амбітними». Це про покоління «розстріляного відродження». Мені не треба було пояснювати про кого, власне, йдеться. Його часові перепади мене уже тоді не

дивували. Він так жив, так сприймав світ.

Я завжди ловила себе на думці, що він мислить, як американські індіанці. Це було під час моєї поїздки в Оклахому. Саме тоді американська преса вибухнула черговою сенсацією: знайшли останки найстарішого американця, який пролежав у землі 40 тисяч років. Потирали руки археологи, демографи, історики, палеонтологи. Численні експедиції були готові рвонути до місця розкопок. Джеймс тільки підсміювався: нічого не вийде. І справді, невеличке індіанське плем'я не пропустило нікого з учених. Останки були перезахоронені з дотриманням старовинних церемоній. Ніхто не вимірював розміри черепа, не вивчав під мікроскопом кістки, ніхто не посмів порушити спокій людини, яка пішла з життя сивої давнини.

Для індіанців не мало значення, скільки йому років, якого він зросту чи статі. Він був людиною, їхнім прародичем, йому віддали честь так, як віддають рідній, щойно померлій людині. Тепер це індіанське святилище з дуже обмеженим доступом відвідувачів. Та й мало хто знає, де воно знаходиться. Це своєрідне відчуття часу незбагненне для нас, але воно притаманне саме цій стародавній культурі. Джеймс ніколи не обговорював цю тему, це було своєрідне табу. Воно було його органікою, емоційною константою його психології.

Будучи західною людиною, приймаючи цінності демократії, він, тим не менш, носив у собі архаїчні, безнадійно втрачені людством навички творення інших вимірів, інших субстанцій. Тому я дуже серйозно ставлюся до розмов про втрачене людиною третє око. Щось дуже серйозне мало трапитися, якщо народ трипільців, тисячами років не знаючи війн, насильницьких смертей, потрапив у часову пастку бездержавності, гноблення, винищення.

Джеймс часто повторював, що найголовнішим є зараз духовне будівництво народу, як протидія накопиченню темних сил і темних енергій. І тільки пам'ять може протидіяти тотальній ло-

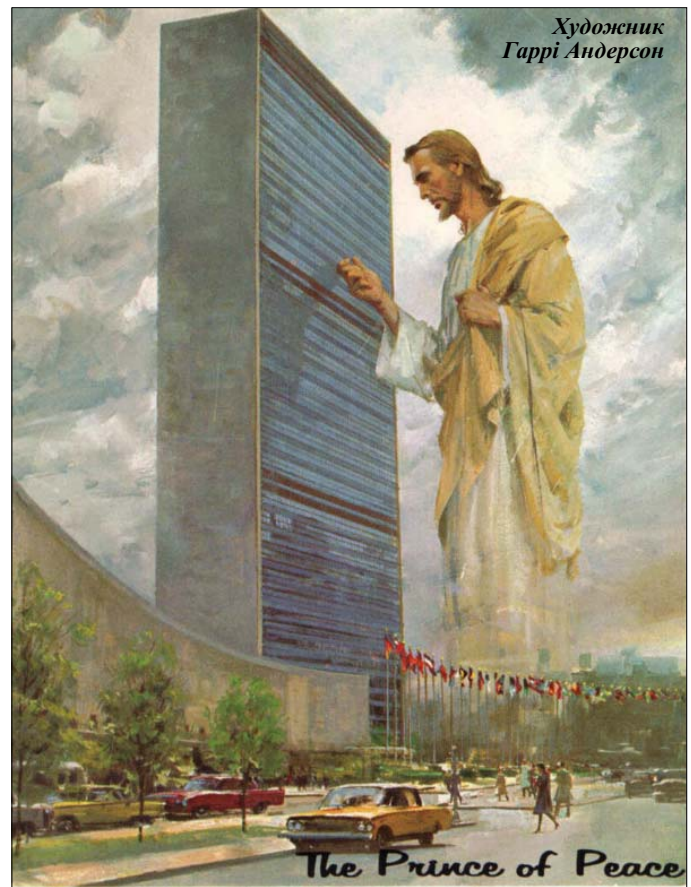
ботомії, розпаду людського духу. Тільки пам'ять, якою би болочою вона не була, може зупинити безумство воєн і ненависті. Пам'ять, за своєю природою, гуманізує і олюднює суспільні процеси. Гуманізує людину.

Голодомор 1932–1933 років Джеймс вважав катастрофою біблейного порядку, абсолютним порушенням людської природи, людського права. Зброєю масового знищення наряду з атомною чи водневою бомбами. Він не приховував своєї ненависті до двуликого Януса – системи, яка, проголосивши, що «все для людини, все в ім'я людини», творила ГУЛАГ, Біломорканал, Катинь, Соловки, Биківню...

Він не приховував своєї відриси до тих, які, інфіковані смертоносною ідеологією марксизму-ленінізму та сталінщини, продовжують заражати нею цілі суспільні верстви. І безмежно любив Україну – не такою, якою вона є, а якою неминуче буде.

Сонячною державою, в якій житиме світлий і щасливий народ. Він у це безмежно вірив. Саме на це він і досі працює.

Наталія ДЗЮБЕНКО-МЕЙС,
письменниця,
дружина Джеймса Мейса

Художник
Гаррі Андерсон